

SATZNAMEN DIRELAKOEN INGURUAN. ERLATIBOZKO PERPAUSETAN JATORRI DUTEN TOPONIMOAK AZTERGAI

Patxi Salaberri
NUP eta Euskaltzaindia

0. Sarrera

Aspaldi ezagutu nuen Patxi Goenaga, Gasteizko apezgaitegi zaharrean, Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea oraindik han zelarrik. Garai hartan Euskal Filologia bukatu berria nuen eta gidaria behar graduko txostena, «tesina» deitzen zena bideratu eta zuzentzeko. Patxik, erakutsi ohi duen gizalege eta adeitasunarekin, bere burua eskaini zuen aipatu lan horretarako, eta hari esker burutu ahal izan nuen *Koordinazioa euskaraz* zitzaion txostena, joskeraren arloan apailatu dudan ia idazki bakarra. Gero onomastikan hasi nintzen eta hor jarraitzen dut, nola-halako lanak eginenez, eta arlo horretatik bete nahi ditut orrialde batzuk lehen irakasle nuen eta orain euskaltzainkide dudan Azpeitiko gramatikariaren omenezko libururako, betiere bi jakiteen arteko zubia —edo xubikoa behintzat— egin nahiz.

Hautatu dudan gaia hemendik kanpo (eta bertan ere bai, frankotan) *Satznamen* deitu ohi direnen sailekoa da, hots, esaldietan iturri duten leku izenen barrutikoa, zehazkiroago eta izenburuak dioenari jarraikiz, beste orduz erlatibozko perpausak izanik orain toponimo bihurtu direnen gainean idatzi nahi ditut lerro batzuk. Leku izenak idazteko era dela eta, denak egungo grafiarekin eman ditut, historikoak eta oraingoak, baina lehenetan, toponimoarekin batean hau ageri den data ematen dudanean, dokumentuan izkiriaturik dagoen bezala aipatzen dut. Era berean, grafia historikoa nahasgarria denean erran egiten dut.

1. Historia pixka bat

Mitxelena izan zen gure artean, beste arlo anitzetan bezala, honetaz iharduki zuen lehenetako bat, ez ordea lehena, aurreneko aldiz, erreteriarrek berak dioenez (1982: 301), Juan Gorostiagak azaldu baitzuen badirela gure artean ere perpaus-toponimoak. Mitxelenak 1971ko artikuluan (266) hitz egiten du lehen aldiz *Satznamen* direlakoez, ondoren 1982koan (301-302) eta gero 1985ekoan, G. Lopez de Gereñuk Arabako zerrendetan lehenbizi eta P. Lafitteren omenezko liburuan gero bildutako Kontrastako leku izenak aztertzen dituen lanean. Hondarreko artikulua honek, 1985ekoak, eragin handia izan du —euskalgintzan eragin handiak txikiak ohi badira ere— *Satznamen*-ez arduratu diren ondorengo ikertzaileen lanetan, Seguroლა, Salaberri, Garzia de Albizu eta Ugarterenetan behinik behin bai, eta Knörreanean ere bai, oker ez banaiz.

Errenteriarrek Urkiola aldeko *hilladazancelaya*, *Illadazancelay* 'hila datzan zelaia' eta Mendarozketako 1776ko *Diraquian* toponimo ustez moztua¹ dakartza gogora, baina dio ohikoena, Kontrastako zerrendetan segurik, *-dana* bukaera duten toponimoak direla, eta behin, *Urcaacdirana*-n, plurala dagoela, azken hau, dudarik gabe, *Urkaak dirana* irakurri behar baita, hots, 'urkak diren lekua', 'urkak diren mendia' edo adierazi nahi du, bestetako *Urkabe* edo *Urkamendi*-ren antzeko zerbait.

Mitxelenak Kontrastako *Aizluceadana* toponimoa 'haitz luzea dena' ulertzen du, 'lo que es la peña larga', 'donde está la peña larga' erdaraz, 'donde está Aizluzea' besterik ez bada bederen, eta Jimeno Juriok eta J. M. Lakarrak biltzen duten dokumentazioako *dont saillio el can con el ciervo* edo *sayllio el can con el ciervo*-ren eta *en el lugar o esta el recluso*-ren kide-tako ematen du.² Artikulu honetan *Satznamen*-ak ezezagunak ez badira urriak behintzat badirela dio Mitxelenak, eta hori bera edo antzeko zerbait («there is minor evidence of toponyms that are Satznamen») errepikatzen du, euskal onomastikaz mintzo den lan orokor batean, J. Gorrotxategik (1995: 755).

Gipuzkoako maisuaren ondotik Seguroalak (1987) ukitu zuen erlatibo-toponimoen gaia, Ameskoako leku izenak aztertzean. Honetarako, batez ere haren 1985eko lana eta Nafarroako ibar horretako toponimoak biltzen zituen L. Lapuenteren 1975eko artikulua hartu zituen oinarritzat. Zernahi gisaz, Ameskoakoa ez ezik, Txulapaingo toponimia eta Zizurko zendeakoa ere ukitu zuen Azpeitiko iker-tzaileak, lehena M. Iriarte, J. Urdirotz eta M. Belaskok emandako datuen bitartez, eta bigarrena karrikaratu berria zen Jimenoren 1986ko lana baliatuz. Ameskoako datuetarik 1771ko *Aizhunztuna* nabarmentzen du Seguroalak («*Aizhunztuna*, la peña de la yedra en bulgar» dokumentuan, Ameskoa, Abartzuza, Irantzuz eta Ibririkuren arteko elkarrekikoan),³ euskal toponimian holakoak gutxitan agertzen direlako, eta arrazoi handia du.⁴ Honekin batean, 1590eko *Guibeladayzecana*, *Guibelaizecana* ere azpimarratzen du eta dio adizkia, *daizeka*, Leizarragak darabilen *iechequi*-ren moduko aditzari dagokiokeela, eta, Mitxelenari jarraikiz, gehitzen du lotura honek Gipuzkoako *izeki* eta nafar otoitz batean ageri den *eraiçeten* kausatiboa dituela bermetzat.

Nire irudiko, aipatu adizkiaren azalpena egiteko denboran ongi hasten da, erraten baitu *gibela daizekan (leku)-a* dagokeela hor, oinarritzat *lekuari gibela daizeka* dukeena, baina gaineratzen du honelako itzuliak euskaraz ezinezkoak direla, eta nik

¹ Aldatzen 1695ean *Arriac atera* (NTEM XLV, 230) ageri da, zein, ongi kopiatua badago bederik, *Harriak ateratzen diren lekua*-ren tankerako baten laburtzea izan baitaiteke. Beste posibilitate bat, Zumarragako *Altzolako lizibajolekua* (Ugarte 1998: 227) eta Gorritiko *Otsosaltaleku* (NTEM XLV, 143) toponimoen bidetik, *Harriakateraleku(a)*-ren irudiko zerbaiten laburpena ikustea da. Azpirotzen *Ynchaurrenden* dago 1719an (ibid., 239), *Intxaurra dena* baten aldaera «inausia», «morrotoa». Eskribauen hutsegite eta erratuak ez dira bakanak.

² Hauetako lehena Galipentzuko *El salto del ciervo* toponimoarekin aldera daiteke (Salaberrri 1994: 462). Cf., gainera, aitzineko oin-oharreko *Otsosaltaleku*. Elgoibarren, 1452an, beste hau agertzen da (Aierbe & Etchezarraga 1999: 41): «Ytten la dicha tierra do se mato la cierva avaxo e ateniente al dicho pedazo de tierra de Adozar».

³ Aldazko *Besanga* eta *Besangaduna* biltzen da NTEM XLVen (230), 1704an. *Besanga*-k dukeen adieraz ikus OEH.

⁴ Nik ezagutzen dudan aurreneko lekukotasuna Albeiz eta Araiaren arteko Amamio herri hustuko 1481eko hau da: «... e dende arriba a la peña alta Arrizuloduna a la peña de Vburu [...] ancia la parte de Hallarte en derecho al mortuorio de Alzania», Pozuelo (2001: 60).

ez dakit zergatik, *gibela*-k toponimian, ehunka aldiz, herritik —edo «populaziogunetik», hau nolakoa ere baita— ikusirik atzean gelditzen den aurkintza baten alderdia izendatzen duenez gerotzik. Kasu honetan aipatu eremuak ardura sua hartzen bazuen segur aski oihana zegoelako zen, eta, beraz, izendatuaren, adieraziaren aldetik ez dirudi inolako arazorik dagoenik aipatu interpretazioa onesteko. Hizkuntzari doakionez ere, **lekuari* (*aurkintzari*, *dermioari*...) *sua daizekan lekua* (*aurkintza*, *dermioa*...) oinarritzotik **sua daizekan lekua* aterako zen lehenbizi, eta *sua daizekana* dokumentatua —grafiak grafia— gero. Erretzearekin loturikako toponimoak anitz dira: Nafarroatik atera gabe *Burlata*, *Errea*, *Erredin*, *Erreta*, *Errekina*, *El quemado*, *La quemada*, *Los quemados* eta beste aipa daitezke, *Garmendia*, *Sukia* eta abarretan sartu gabe. Bestelako erlatiboa duen Lizarraga Ergoieneko egungo *Errerrikakoa* (*Erréekekoa*, NTEM VIII, 52) ‘erretakoa’, ‘erre dena’ edo ‘erre zena’ ere ekar daiteke hona.

Segurolaren ondotik Salaberrik (1992: 639-640) ukitu zuen erlatibo-toponimoen gaia 1991n Bilbon izandako *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra* delakoan aurkeztu txostenean, eta gero berriz 1998ko lanean (77-78). Egileak, oraingo lan honetan ere ageri diren zenbait lekukotasunez lekora, dialektologiaren aldetik garrantzizkoak diren *bait*-en bidezko erlatibo toponimoak aipatu zituen aurreneko artikuluan. Jakina da Euskal Herriko ekialdean, Nafarroako eremu zabal batean eta Iparraldean ezagunak zirela eta direla honelako erlatiboak:

Cer da gracia? R. Jaungoicoaren adisquidetasumbat eguiten baicaitu Jaungoicoaren Semeac, eta herederoac ceruco gloriarendaco (Berriain 1626: 104).

Garbicenditu becatuen erreliquia, edo señaleac: gure ignorancias, eta descuidos guel-dicen baytire (Elizalde 1735: 77).

Salaberriren ekarpena *bait*-en bidezko erlatiboak (*Arizabaitacoa*, Garaioa, 1783; *Guerezibaitacoa*, Nagore, d.g.; *Gurbeabaita*, Lusarreta, 1758; *Ezpelabaitacoegua*, Hiriberri, 1872) leku izenetan ere azaltzen direla nabarmentzea eta dialektologiaren ikuspuntutik garrantzizkoak izan daitezkeela azpimarratzea izan zen. Era berean, Mitxelenaren oinatzetan, euskarazkoen kide diren erdal toponimoek egituratzat *donde* + *aditza* izaten dutela erran zuen autoreak, edo, bestela, *en el sitio de* + *izena*. Lehenaren etsenplutzat San Martin Unxeko *Donde murió el mozo* dokumentala eman zuen, zein *Muriomozo* bilakatu baita egun, eta bigarrenaren adibidetako San Martin Ameskoako *en el sitio del pomal* aipatu zuen. Hondarreko hau dela eta, orain, datu gehiagorekin, argitu nahi dut *Gurbiadana* (‘gurbea dena’ alegia; *gurbea* Nafarroan *poma*, *pomo* edo *pomero* ohi da, lehena fruitua eta bigarrena zuhaitza) dokumentatzen dela herri horretan 1706an (Artabiako pr., 19).

Salaberriren ondoren B. Garzia de Albizuk ukitu zuen, 1994an, erlatibo-toponimoen gaia (*dana* eta *dirana* adizkiak dituzten edo zituzten Ameskoako toponimoak), baina ikuspuntu linguistiko batetik baino gehiago historikotik aztertu zuen. Lan honen ekarpena ematen duen zerrenda bera da, nire irudiko. Egileak argi ikusi zuen Ameskoako *Satznamen*-en oinarrian gehienetan zuhaitz eta zuhamuxka izenak daukela (ikus beherago dioguna). Toponimoen aspaldikotasunari dagokionez, zaharrena 1607koa dela dio, zuhurtziaz halarik ere, data horren aitzineko dokumentazioa urria baita nafar ibarrean.

Ondoren, J. L. Ugartek (1995) landu zuen laburki perpaus-toponimoen gaia, Legazpi eta Oñatiren artean zegoen *Donde murió el oso* leku izen dokumentalaren karie-

tara. Ikertzaile honek agirietan azaltzen den *Arçæraena*-ren erdarazko baliokidetako ematen du (ikus beherago).

Azken aldi honetan H. Knörr arduratu da *Satznamen*-ez: ICOS-en 2005eko kongresuan, Pisan, aurkeztu zuen txostena perpaus-toponimoen inguruan, baina jakina da holako biltzarrak ez direla biziki egokiak gaietan sakontzeko, denbora gutxi izaten baitu hizlari bakoitzak. Argitaratu aitzineko azken bertsioa ez dugu ezagutzen, eta, horregatik, ezin dugu zehaztu gaiari nolako tratamendua ematen dion.

2. *Satznamenak*: egitura eta bilakaera

Toponimian *izena absolutibo mugatuan + adizkia + erlatiboa + artikulua* izan ohi da gehienik errepikatzen den egitura, erraterako *Txaraka txikitzen dena*, *Ura sortzen dena* (Uharte Arakil, *NTEM* XII, 165 eta 166), *Gatza ematen dakion iturria* ('artaldeari, saldoari] gatza ematen zaion iturria', Unanu, *NTEM* VIII, 77) leku izenatan duguna. Aditza dela eta, eredurik arruntena *izan*-en orainaldiko singularreko hirugarren pertsona duena da, Tebasko *Elorria dena* (1689), Ziaurrizko *Maspilla dena* ('mazpila dena', 'azpila dena') (1608) edo Enderizko *Mairuichaurra dena* (1615) toponimoetan agertzen dena. Kontua da aipatu ditudan hiru horiek xvii. mende-koak direla eta, oikonimian gertatzen denaren ildo beretik (*Arotzarena* > **Arotzarenea* > *Arotzenea*), egun, franko ardura, *izena + adizkia + erlatiboa + -ea* izaten dugula, toponimoak leku kasuetan ibiltzearen bortxaz (cf. Asteraingo 1665eko *Dorrondoco ychaurra denean*, 1683ko *Erreca bioc pacen diren lecuan* 'erreak biok batzen diren lekuan', Gazolazko *Alayz denean* 'Alaitz izeneko aurkintza den lekuan' [Jimeno 1986: 82, 88, 266] eta Izkueko *Beroquico alorra denean* [Jimeno 1989: 158]).

Beraz, *Haitza denea* (Aderitz), *Aldapa denea* (Arbizu), *Haritza denea* (Aroztegi),⁵ *Harizko denea* (Markalain)... aurkituko ditugu gehienetan egun, maiztxko, euskararen bilakaeragatik, bokal arteko horzkari igurzkaria galdu eta bokal horien bakuntza burutu dela, eta artetan, gainera, bukaerakoa ere, inesiboan ageri dena alegia, desagertu dela, gorago aipatu dudan oikonimoaren kasuan (*Arotzenea* > *Arotzene*) agitu bezala: *Aldapania* edo *Aldapaania* (Arbizu, *NTEM* XII, 64), *Arizénia* (Aroztegi, *Arizadenea* 1855ean, *NTEM* L, 369), *Elizéne* edo *Amurgingo elizeenia* (hots, *Eliza denea* edo *Amurgingo eliza denea*, Uharte Arakil, *NTEM* XII, 137), *Ganbeláne* eta *Ganbeláneko aska* ('ganbela dena', 'ganbela deneko aska', ibid., 142), *Zubéeni*, *Zubéne* ('zubia dena', Mugiro, *NETM* XLV, 174). Artetik errateko, nabarmentzekoa da leku izen hauetan guztietan *da* agertzen dela, gaur egun, zenbaitek behinik behin, *dago* ibiliko genukeen testuinguruetan: *Elorria dagoen (toki)a*, *Mazpila dagoen (dermio)a*, *Mairuitchaurra dagoen (leku)a*, e.a.

Anue ibarreko Etsain herrian *Emazte hil zena* azaltzen da 1641ean (*emasteilcena*) eta 1644an (*emazteylçe*[]) eta irudi du Izkueko 1609ko *Sarats denekoa*-rekin (*Saras denecoa*, Jimeno 1989: 178), Uitziko 1710eko *Zubi denea*-rekin (*NTEM* XLV, 202, *Zubiéne* orain) eta Barindaoko 1719ko *Bide partitzen dirana* (*Bideparticedirana*, Garzia de Albizu 1994: 143) bat datorrela. Itxuraz Jimeno Juriok Asterainen bildu zuen

⁵ Toponimoaren ondoko azalpen hau ematen da (*NTEM* L, 36): «*Donde está el roble. Este paraje lo preside un majestuoso y solitario roble, rodeado por los prados que forman la zona más llana de Aróstegui*».

1683ko *Unze erriaren ondoan dagona* (1986: 142; ‘euntze, belar-soro herriaren ondoan dagoena’) aitzineko horietatik bereizi behar da: lehenetan **leku honetan emaztea hil zen + -en lekua* → *ø emaztea hil zen lekua* → *emaztea hil zena* → *emazte hil zena*, **leku honetan zubia da + -en lekua* → *ø zubia den lekua* → *zubia dena* → *zubia denea* → *zubi denea*, **leku honetan bideak partitzen dira + -n lekua* → *bideak partitzen diran lekua* → *bideak partitzen dirana* → *bide partitzen dirana* izan dateke bilakaera. Cf. *goseak pasatua* → *gosepasatua*, *harrak joa* → *harjoa*, eta toponimiako ondoko beste hauek: Markalaingo *Arizcoadena* 1686an / *Aizcodenia* 1894an, *Askodénia* egun; Azpirozko *Arriandiadena* 1720an / *Arriandidenecoa* 1717an (*NTEM* XLV, 237), Markirriain Ezkabarteko *Eunzeadena* 1783an / *Eunzedenea* 1792an (*NTEM* LIX, 195), Beraizko *Lizarradenea* 1893an / *Lizardenea* 1901ean (*NTEM* L, 207), eta Olaizko *Gurbeadenecoa* 1712an / *Gurbedenea* 1893an (ibid., 208). Asteraingo toponimoaren eboluzioa, berriz, hau izan dateke menturaz: **Euntzea herriaren ondoan dago + -en euntzea* → *ø herriaren ondoan dagoen euntzea* → *euntze herriaren ondoan dagoena*. Hortaz, literaturan usu aurkitzen dugun *izenburu aurreratua absolutibo mugagabea + aditza + erlatiboa + artikulua* egitura dukegu,⁶ hots, eta adibidez, lekukotasun hauetan dagoen bera:

... *oroijen diradela becatu eguin citustenes* (Beriain 1626: 123).

Aditzen da kondenatu zela, zeren etxathera eske ethorri zeikan pobre gose premian zegoenari ezpaitzioen bere mahai asetik, asetzekorik eman eta ez are elikatzezorik ere (Axular, Villasante 1976: 263).

Jesus demonioa *ta onelaco beste itzcuntza eta ezcontza infernuco itsusiac euscaldun ondo aci diranen aoan ceñ gaizqui diruditen!* (Kardaberatz 1761, Altuna & Zulaika, 2004: 40).

... *eta au erraz izan diteque becatu larria, batezere guraso, eta ume onra onean vici diranen artean* (Agirre Asteasukoa 1978 [1850]: 63).

Harek ezititzen zuen iguzki ageri zenaren distira (Hiriart-Urruti 1972: 96).

Jimenok 1986ko lanean (124) artikulurik gabeko *Musquil denecoa ychaurraren ondocoa* dakar (Asterain, 1683; *muskila*-ren adiera ‘harri mukurua’ da), eta lan honetan jasotzen diren beste toponimo anitzetan bezala —ez denetan, ez hurbiltzekorik ere—, irudi du berriemailea, hots, ardantzearen, alorraren edo dena delakoaren eroslea euskaraz mintzatu eta notarioak ahal bezala transkribatu zuela hark erranikakoa, ez baitzuen lan erraza. Gauza bera edo bertsua agitzen da, adibidez, beste hauetan ere: *Legarreta çariqueguia aurquam* (*Legarretan, Zarikegiren aurka(n); Legarretan, Zarikegiren aurkasean...*), *Loperena ichaurra gañeco aldea* (*Loperenaren itxaurraren gañeco aldea* edo *Loperen itxaurraren gañeco aldea*), *Marcorena barazeco dachiola* (*Markorenaren baratzekoari datxiola, Markoren baratzekoari datxiola, Markoreneko baratzeari*

⁶ Badira euskal toponimian, halaz guztiz ere, hauetaz bestelakoak direnak, nahiz mugagabean egon: *Gari dario* (Zirauki, 1576, Ziraukiko pr., 3; Burutain, 1606, Uhartte Eguesibarko pr., 42) edo *Uitziko Artadacar* (1702 eta 1712, *NTEM* XLV, 188), *Artakár, Astakár* bilakatua egun, segur aski *arto dakar*-etik, *arte dakar*-etik datorrelakoa guztiz ezin baztertu badaiteke ere. Bistan da, zernahi gisa, dokumentazioa ikusirik, ezin dela *Artabakar* arautu. Hauek *egur egin, ogi erosi*-ren modukoak dirateke, Asartako *Manacaracoles* (1689, Artabiako pr., 5) erdarazko toponimoaren gisakoak, Eulateko *Badariomarmatilla* (1698, Artabiako pr., 16; *marmatilla, barbatilla, marmaratilla* zuhamuxka baten izena da) delakoaz bestelakoak.

datxiola...), *Marcoren baraze gañe aldean* (Markoren baratzearen gañeko aldean), *Unzearen parean buztinaña* (Euntzearen parean, Buztinga(ñ)an)⁷...

Plurala singularra baino aise gutxiagotan azaltzen da perpauis-toponimo hauetan, baina inoizka aurkitzen dugu hala ere (ikus beherago). Zenbaitetan subjektua pluraleran dago, eta adizkia singularrean, seinale nolabaiteko ihartzea burutu zela, artetan segurik: *Gazarriac denecoa* ('Gatzarriak denekoa', Makirriain Ezkabarte, 1704, Uharte Eguesibarko pr., 72), *Esquirozeneco guereciac denecoa* (Azotz, 1704, NTEM LIV, 185), *Guilladiac denecoa* (*gila*, *gilda* fruitu zuhaitza da, 'gindondoa', eta *giladia* horren multzokaria, *sagardia sagar*-ena den bezala; Ibiriku Eguesibar, 1705, NTEM XII, 74).

Iraganeko adizkiak ez dira ugariak erlatibo-toponimoetan, baina zenbait aldiriz agertzen dira: Etsaingo *Emazte hil zena*-z landara, *Jaunazenarena* zegoen Elon 1675ean ('jauna zenaren alorra', NTEM XXXVIII, 265), *Osauazenarena* Ibarzabaltzan 1694an ('osaba zenaren alorra'; Salaberri 1996: 229), *Abadealsasuaerorizanecozuloa* ('Abade Altsasua erori zeneko zuloa') azaltzen da Bakaikun 1713an (Salaberri 1992: 640), *Gurbeacenecoa* Añezkarren 1737an (Jimeno 1992: 118), *Capanacenecoa* ('Kapana zenekoa') Iltzarben 1794an (Salaberri 1992: 639), *Lakunzarragalduzanzulue* (hots, 'lakuntzarra galdu zen zuloa') Etxarri Aranatzan 1807an (NTEM XII, 215), *Zurak zeutzan zabala* (1614) eta *Zurak zeutzan zelaia* (1612) Oñatin (Ugarte 2003: 57), eta *Gizona galdu zana* Tolosako dokumentazioan (ez dakigu zer datatan)⁸... Egun *Andres bota zaneko barga* 'Andres erori zeneko barga, haitza' (NTEM VIII, 30⁹) dugu Ergoienerriko Dorrao herrian bizirik, eta *Diegoren karroa bota zana* ibar bereko Lizarragan (ibid., 51). Oñatiko *Basaurdia galdu zan errekoa* eta *Gizona galdu zan errekoa*, itxuraz, gaurkoak dira (Idigorasek bildu eta Ugartek aipatzen ditu, 1995: 709). xv. mendeko *Hartzia eraena* eta *Jauna eraena* ere (ikus beherago) iraganekotzat hartu beharko ditugu.

xvii. mendeaz geroztik-edo biziki ugariak dira leku genitiboaren hondarkia duten erlatibo-toponimoak: Asteiraingo *Domingoren ichaur sabalkoa denecoan* ('Domingoren intxaur xabalkoa denekoan'),¹⁰ *Erreca bioc pazen direnecoam* (sic) ('erreka biok batzen diren lekuan') esaldien irudikoak, zein **Domingoren itxaur xabalkoa deneko lekuan*, *Erreka biok batzen diren lekuan* (cf. *Erreca bioc pazen diren lecuam* dokumentatua) osoen aldaera laburtuak baitira. Honelakoak ez dira biziro ugariak gure klasikoetan, oker ez bagaude, baina agertzen ez direla ere ezin erran: «... *zuhaitz bat bere den-*

⁷ Tankera berekoa da Azpirozko 1702ko *Artebakarradenarenaizearen azpicoaldea* (NTEM XLV, 237), menturaz 'arte bakarra denaren, haitzaren azpiko aldea' ulertu beharko duguna.

⁸ *Satzname* hau, beherago agertuko diren herri bereko beste izenak bezala, J. I. Elosegik eta I. Goikoetxeak Tolosako toponimia biltze-lanetan jasoa da. Emaitza bibliografian aipatzen dudana 2006ko liburua da. Honetaz landara bada, berebat, nik esku artean ibili ez dudana CDa.

⁹ Liburuan toponimoaren adiera 'la Peña de la que se tiró Andrés' edo 'la Peña de la que se cayó Andrés', bata zein bestea, izan daitekeela erraten da, baina bistan da bigarrena baizik ez daitekeela izan, bestela *Andresek bere burua bota zueneko barga*-ren moduko zerbait izanenukeelako. *Barga*-k Sakanan duen erranahiaren berri jakiteko ikus lan bereko 33. orrialdea, edo NTEM XLVeko 215.a.

¹⁰ Hemen *xabalkoa* izenondoa izan liteke beharbada, egungo *handixko*, *erixko*, *ttipixko*-ren modukoa, baina, hola izatera *xabalkoa* esperoko genue, edo *zabalkoa*. Izena ere izan daiteke, ordea; kasu honetan *xabalkoa* Uxuen, Zaraitzun eta bestetan agertzen den *zabala* 'baratza', 'euntzea'... izen arruntaren txikigarria dateke.

*bora guztian ondoz eta erroz zure baratzean edo lurrean egon dena, azkenean bertzeren baratzerera edo lurrera makhurtuagatik, eta ebakitzen dutenean bertzeren lur hartara eroriagatik, zure izanen dela, eta ez eroririk datzaneko lurraren iabearen» (Axular, 241. Beltza nirea da). Egun Dorraoko *Andres bota zaneko barga* eta ibar berean dagoen Unanu herriko *Ahuntzak jeixten diraneko zelaia* ('ahuntzak jeixten direneko zelaia'), *Ganbela daneko txuloa* (ibid., 65, 76) ditugu, eta dokumentazioan ere azaltzen dira honelakoak, erran bezala: *Xubit(t)oa deneko alorra* (Otxobi, Jimeno 1990: 263). Bistan da, nolana ere, eta zehaztu dugun gisan, *denekoa* arruntaren oinarrian *deneko lekua* (*alorra, aurkintza...*) dagoela.*

3. Perpaus-toponimoen oinarriaren karietara

Oinarria dela eta, erran dezakegu gehien-gehienetan *zuhaitz*, *zuhaixka* edo *landare izena + dana, dena, denea, denekoa, zena, zenekoa* azaltzen dela: *Abustu intxaurra dana*, *Albizuren intxaurra dana* edo *Albizu intxaurra dana*, *Artea dana*, *Artea dena*, *Artea denekoa*, *Astigarra deneko alorra*, *Azkarra dana*, *Azpila dana*, *Baratzetako harizko dena*, *Behengo intxaurra dana*, *Bengoetxeko intxaurra dana*, *Elexar motza dana*, *Elorri handia dana*, *Elorria dana*, *Elorria dena*, *Elorria denekoa*, *Ezpela dana*, *Gerezia dena*, *Gerezia denekoa*, *Giladiak denekoa*, *Gilda denea*, *Gorosti denea*, *Gurbea dana*, *Gurbea dena*, *Gurbea denekoa*, *Gurbea zenekoa*, *Haraitz handia dena* ('haritz handia dena'),¹¹ *Haraitza dana* ('haritz dena'), *Haritza denea*, *Harizko denea*, *Hurra dana* ('hurritza dena'), *Igun(t)zako arana denea*,¹² *Ilarra denea*, *Intsaurra dana*, *Intxaur denea*, *Intxaur gozoa dana*, *Intxaurra dana*, *Isatsa denekoa*, *Intsusa dana*, *Intsusa dena*, *Irasagar denekoa*, *Irasagarra denekoa*, *Itxaur txiki denekoa*, *Itxaurkoa dena*,¹³ *Itxaurkoa denekoa*, *Kerexa dana*, *Korostia dana*, *Lizar denekoa*, *Lizar motza dana*, *Lizarra dana*, *Lizarra dena*, *Lizarra denekoa*, *Mahatsa danea*, *Maiatza dana*, *Makatza dana*, *Mairuixaurra dena*, *Mauruixaurra dana*,¹⁴ *Maspila dena*, *Mazpila dana*, *Ollarana dana* (zuhaitza?), *Pago okerra dana*, *Pasaka dena*, *Paxaka denea*, *Planta denekoa*, *Sagarmina dana*, *Sagarra dena*, *Sagarra denekoa*, *Sagarzuria denekoa*, *Sandeloako intxaurra dana*, *Sarats denekoa*, *Saratsa denekoa*, *Sarria dana*, *Txaparra dana*, *Txaraka txikitzen dena*, *Udarea denekoa*, *Zelai intxaurra dana* edo *Zelaiaren intxaurra dana*, *Zugar denea*, *Zugar denekoa*, *Zugarra denekoa*, *Zuhatza dana*, *Zumar denea*, *Zume dena*, *Zumea dana*, *Zumea denekoa...*

¹¹ Errazkinen ageri da, 1716an: *Arayzandiadena* (NTEM XLV, 243). *Haraitza* 'haritza' dagoela argi samar uzten dute ondoko toponimo hauek: *Arayzmacurreta*, *Arayzti borcaiz* (*Arizmakurreta*, *Ariztiburkaitz*, ibid., 243). Uharte Arakilen *Lauareitz* leku izena dago, *Arizbakar*-en aldakan (NTEM XII, 128, 152).

¹² *Igunzaco aranadenea* (Beuntza, 1704, NTEM L, 195). Kasu honetan ez dakit seguru *arana* ala *harana* ulertu behar den, baina honelako toponimoetan ugarienak zuhaitzak direla ikusirik, uste dut zentzuzkoena *arana*-tzat hartzea dela. Cf., gainera, toponimo honekin lotutako *Ygunceatracendena*, *Iguntze atratzen dena* alegia (ibid., 196). Oraingoan ez dakit *Iguntze* bera ateratzen den ala *Iguntzera* ateratzen den bidea-edo den azpian dagoena.

¹³ *Ichaurquadena* idatzia (Zulueta 1769, Eloko pr., 33, 48. NTEM XXXVIII, 77)

¹⁴ Irudi du *mairuixaurra*, *mairuixaurra* edo *mairuixaurra* intxaur mota bat dela; Itza zendeako Atondo herrian ere agertzen da: *Mayru ilchaurra* (1581), *Mayru ychaurra* (1575) (Jimeno 1990: 132).

Bait-en bidezkoetan ere arruntenak fitonimoak dira: *Artea baita, Elorria baita, Ezpela baita, Ezpela baitako hegia, Ezpeltzeko zugarra baitakoa, Gurbea baita, Hartza baitakoa, Lizarra baita, Pasaka baita...* Egia erran, landare izenez besterik ez dugu opatu kasu honetan, *Arteka baita* alde batera uzten badugu. Hemen, alabaina, 'arraila', 'arrakala' edo 'zintzurra' ez ezik, *arte* zuhaitz izenaren txikigarria ere ikus daiteke, apika.

Animalia izenak, piztienak batez ere, ez dira anitzetan agertzen, guk erabili ditugun datuetan: *Abuntzak jeixten diraneko zelaia, Basaurdia galdu zan errekia, Hontzak jotzen duena, Hartza eraena* (ikus beherago), *Idiak etzaten dirana, Kokoaren behorra hil zeneko gaina, Otsoa dena* (*Osoa dena*, 1689, Tebas. Done Bikendi Haranean Ochoadana dago 1648an, Lopez de Gereñu 1989: 363), *Urdeak etziten diren euntzea, Urdeak etziten direnekoa...*

Etxeko lanekin, nekazaritzarekin, abeltzaintzarekin... lotutako eleak, ordea, franko dira: *Arroa dana, Beheitiko ardantzea denekoa, Berokiko alorra denean, Diegoren karroa bota zana, Eskorte denea* ('artegia-edo dena'), *Euntza dana, Euntze denea* edo *Euntzea dena, Ganbela daneko txuloa, Ganbela denea, Ganbela deneko aska, Gatza ematen dakion zelaia, Gatzarriak denekoa* (sic), *Gonzalikoren soroa dana, Harrobia dana, Iturri deneko alorra*,¹⁵ *Langa denekoa, Larra dana, Larrea dana, Nobla denekoa* (*nobla* < *nobela*, 'ardantze landatu berria'), *Oihalak ikuzten dirana, Parrala denea* (*parrala* 'parra baratza', 'mahatsondo goratuak dauden baratza'), *Saro[i] itxia dana, Soro txarra dana, Urdeak etziten dire[n] euntzea*,¹⁶ *Urdeak etziten direnekoa...*

Etxe, baratze-alor nahiz kabalendako baitezpadakoa den ura edo urarekin zerikusia duten gauzak adierazten dituztenak ere ez dira gutxi: *Aska dena, Aska denea* edo *Aska denekoa, Baltsa denea, Iturri denea, Iturria dana, Iturria dena, Iturria denekoa, Larrustiko iturri denea, Linaputzua dana, Putzu dana, Putzu denea, Ugarka denekoa, Ur gazi denea*,¹⁷ *Ura sartzean dan zuloa, Ura sortzen dena, Ura hondatzen denekoa.*

Erljioarekin erlazioa dutenak ere badira, bereziki orain gutxi arte hain ugariak ziren hilerri, hilarri, gurutze eta ermita-elizei erreferentzia egiten dietenak: *Burnigrutzea dana* (Gollao, *Burnigruceadana* agirian), *Eliza denea, Ermita denea, Goiko elizea dana* (Kontrasta, *Goicoeliseadana* dokumentuan), *Gurutze dena, Gurutze denea, Gurutze deneko zelaia, Gurutze denekoa, Gurutzea denea, Gurutzea denekoa, Kru(t)zarria dana* (Eulate, *Cruzarria dana* dokumentuan; gurutzea dateke, Garzia de Albizuren arabera, 1994: 145), *Kanposantu denea, Matxindoko kanposantu denea, Saralegiko kanposantu denea, Zabaleko kanposantu denea* (laurak Nafarroako Gaintzan, egun; NTEM XLVI, 80-81, 85, 87), *Kurutzea dana* edo *Kurutza dana* (beste aukera 'bidegurutzea' ulertzea da), *Hiliarria dana* (*Ylarriadana*, Artatza, 1710, Artabiako pr., 20; Garzia de Albizuk dioenez, 1994: 149, hilarria oraino han da).

Bestelako eraikuntzak ere azaltzen dira: *Borda denekoa, Borda zaharra denea, Erategia dana, Errota dena, Errota denekoa, Harrizko zufia dana, Horma dena, Ikortea*

¹⁵ *Yturriecoalorra* da dokumentuan azaltzen dena (1834, NTEM L, 206).

¹⁶ Agirian *urdeac esiten dire uncea* azaltzen da, *Urdeac eçeten dire ondo*-ren aldamenen, Subitzan (Jimeno 1987: 425).

¹⁷ *Urgasirénia* ebakitzen da egun Nabazko toponimo hau (NTEM LIX, 131), baina ez dago dokumentaziorik.

(< *idi* + *gortea*) *dena*, *Kapana denea*, *Kapana denekoa*, *Kapana zenekoa*, *Landabideko xubi(t)toa denekoa*, *Pareta deneko alorra*, *Teileria denea*, *Torrea denea*, *Urkaak dirana*, *Urkabe denea*, *Xubit(t)oa deneko alorra*, *Zubi denea*, *Zubi denekoa*, *Zubia denekoa*, *Zubiko denea*, *Zubito denea*, *Zufia dana*, *Zufikia dana* edo *Zufikoa dana* ('xubittoa dena')... Gollaoko *Gareadana* (1704), *Gariadana* (1840) toponimoen oinarrian garia egon daiteke, baina *garaia* ere ikus liteke, hots, lau zutaberen —edo gehiagoren— gainean eraikitako bihitegia (Garzia de Albizu 1994: 147).

Orografiarekin, erliebearekin, lurraren nolakoarekin lotutakoak ere ugariak dira; *aldapa*, *barga*, *haitza*, *harria*, *lezea*, *zuloa*... behin baino gehiagotan aurkitzen ditugu: *Abade Altsasua erori zaneke zuloa*, *Aldapa denea*, *Andres bota zaneke barga*, *Arteka baita* (ikus gorago erran dudana), *Ataka denea*, *Erentzauko lezea dana*, *Gaztanzuloa dana*, *Haizerik ez duen harria*, *Harri handia dena* edo *Harri handi denekoa*, *Harri zabal denea*, *Harria denea*, *Harria duena*,¹⁸ *Haurra galdu zan harria*, *Lakuntzarra galdu zan zuloa*, *Lezea dana*, *Lezea denea*, *Lezea denekoa*, *Marga denea* (Nuin, 'barga dena' NTEM LIX-ren arabera, 135), *Troska denea*, *Zabala dena*...

Mitxelena (1972: 266, 1985: 596) Lopez de Gereñuk (1989: 180, 207 eta 486, orain) biltzen dituen Kontrastako *Euridacar*, *Euridacargaina* (1540), *Uridacarena* edo *Ebridacarena* (1694, 1786) eta *Euridacarbea* (1749) aipatzen ditu, eta honelakoak gure artean bakanak direla erraten. Salaberrik (1998: 78) toponimo horietako batzuk azaltzen diren 1694ko agiriaren pasarte transkribatzen du: bertan *Euridacarrena* bi aldiz agertzen da, eta *Euria dacarrena* behin. Franko garbi dago, dokumentua ikusirik, azken bi toponimo hauen adiera 'euria dakarren lekua, aurkintza' eta 'euria dakarren aurkintzako gaina' dela, hots (*Euria dakarren lekua* → *Euria dakarrena* (→ *Euri dakarrena*) aurkintzaren barnean, beste anitzetan bezala, beheko aldea eta mendia edo gaina bereizten ziren, behiala, dermio beraren barruan alderdi ttiki anitz izendatzen zirenez geroztik. Egun baserriak dauden alderdietan oraindik hola egiten da, baina bestelakoetan, bizimodu aldaketarekin, antzinako izenetako asko desagertu dira.

Zehaztasun irrika hau da, izan ere, *Satznamen*-ak sortzeko arrazoia, Garzia de Albizuk 1994ko artikuluan ikusi zuen bezala. Lopez de Gereñuk jasotzen duen *Euridakarbea* agertzeak, **Euri(a)dakarrenbea*-rik azaltzen ez den bitartean, oinarritzko toponimoa **Euri dakar* zela adierazten duke, hots, lan honetan berean aipatzen ditudan *Gari dario* eta *Artadakar*-en moduko toponimoa zela, aipatua izatean segur aski *Euri dakarrena* → *Euria dakarrena* bihurtzen zena. Hau honela izatera, *Euri dakarrena* aldaera *Euria dakarrena* baino zaharragoa dela pentsatu behar genuke eta artikuludun aldaera esaldiak bulkatua-edo jaio zela. Zentzu horretan mintzo da Azkoitian 1313an aurkitu dugun *Veydacar* «mortuero» (Aierbe 1993: 16) edo herri hustuaren izena, egun *Behi dakar* idatziko genukeena dela irudi baitu.

Beste batzuetan gertakari gogoangarri bat da perpaus-toponimoan atxikitzen dena, pertsona edo animalia baten heriotza ardura. Honelakoetan, *hil* aditzarekin batean *bota* 'erori', *erori* eta *galdu* ere kausitzen ditugu: *Abade Altsasua erori zaneke zuloa*, *Andres bota zaneke barga*, *Basaurdia galdu zan errekoa*, *Diegoren karroa bota*

¹⁸ *Arrieduena* biltzen da Aldatzen 1699an (NTEM XLV, 230); izenaren bukaerako *-e* horretaz kestion, cf. herri bereko 1709ko *Anime alorra* (ibid.) edo Gorritiko 1708ko *Iturribidecoa* (ibid., 246).

zana, Emazte hil zena, Gizona galdu zan errekoa, Gizona galdu zana, Haurra galdu zan harria,¹⁹ *Hila datzan zelaia, Kokoaren behorra hil zeneko gaina, Lakuntzarra galdu zan zuloa*, e.a. Gaixo abade Altsasuari zer gertatu zitzaion xuxen ez dakigu: menturaz bizirik atera zen zulotik, baina badaiteke, orobat, lakuntzarrari, Gipuzkoako haurrari edo Tolosako gizonari agitu zitzaiena agitu izatea, hots, desagertua, hila izatea. Era berean, ez dakigu Andresi zer gertatu zitzaion, ez eta Diegoren gurdia zer egin zen, zer bilakatu, baina, segur aski, ez bata ez bestea ez ziren onik aterako istriputik. Hamabosgarren mendeko bi lekukotan, bestalde, *ero* aditzetik atera datekeen *era-* dago (ikus beherago).

Nolanahiko gisan, irudi du zernahi ager daitekeela erlatibo-toponimo hauetan, nahiz ildo nagusi batzuk badiren, erran bezala. Adibidez, eta gorago aipatu ditudan *Jauna zenarena* eta *Osaba zenarena-z* landara, *Kruzea dana* edo *Kruzia dana* zegoen Kontrastan ('bidegurutzeta dena' segur aski, *Krutzea dana* ebakia, Lopez de Gereñuren 1989ko laneko 1723ko *Crucheadana-k* idarokitzen duenez), *Legua denea* dago orain Arribe-Atallun (*Leguanéa* ebakia, *NTEM* XLVI, 43), *Mojonadena* 'mugarria dena' zegoen Añezkarren 1827an (Jimeno 1992: 129), *Mugadenecoa* Larragatan 1879an (ibid., 357), *Muga denea* dugu egun Arbizon (*Mugania*, *NTEM* XII, 80), *Mugarri txiki denea* Arribe-Atallun (*NTEM* XLVI, 45), *Urdenats deneko triguarria* Uharte Arakilen... Bestalde, oinarrian toponimoa ere azal daiteke, hots, espezifikoa, izen berezia: *Alaitz denean* (Gazolatz), *Oitia dana* (Kontrasta)...

4. Satznamen-ak eta dialektologia

Perpau-toponimoak txoil erabilgarriak dira *dana* / *dena*, *diranak* / *direnak* isoglosa finkatzeko denboran, batez ere euskara galdu den lekuetan, bestelakoetan hizkera bizira jo beste lanik ez baita hartu behar egun ibiltzen denaren berri jakiteko. Hortaz, Arabako Kontrastan 1698an ageri den *Arroa dana* (segur aski lurra ematen zuen laborearen neurria adierazten zuen; cf. Lusarretako 1788ko *Gaitzurualorra*, *Gaitzurualorra* 1858an, edo Aroztegiko egungo *Hamabi erreguko alorra*, *NTEM* L, 38), Galbarrako 1691n *Aiza dana* ('haitza dena'), Alda-Uribarri Haraneko (d.g.) *Sagarmindana*, Ekalako 1686ko *Araiza dana* ('haritza dena'), Barindaoko 1688ko *Azcarradana*, San Martingo 1706ko *Gurbiadana*, Aranaratzeko 1688ko *Zumeadana*, 1691ko *Elorria andia dana*, 1709ko *Eunzadana* ('euntzea, belar-soroa dena') eta Gollaoko 1704 *Zuficoadana* toponimoek argi eta garbi adierazten dute Arabako ekialdean eta Nafarroako mendebaldean *dana* ibiltzen zela eta ez *dena*, eta hain segur, hauekin batean *diranak* eta *ziranak* ere erabiltzen zirela, ez ekialderagoko *direnak* eta *zirenak*.

Zentzu berean mintzo dira Kontrastako *Urcaacdirana* eta Zudairiko 1687ko *Oialac ycuztendirana* (Artabiako pr., 4). Hondarreko leku izen hau interesgarria da *dirana* azaltzen delako lehenik, eta *ikuzi* 'urarekin garbitu' aditz egun bazterrekoa antzina Ameskoabarrenean ibiltzen zela argi adierazten duelako gero.²⁰ Bestalde, Artatzako

¹⁹ Luis Mari Zaldia urnietarrari zor diogu datua.

²⁰ Cf. Itsasoko 1550eko pasarteño hau: «... la pieza de yrucubieta [...] otra pieza llamada Comportacoa Yten en Ytur aguirrea que tiene otra pieza [...] otra piccita de tierra en la parte llamada equisubia Otra pieza cabo el Rio donde los paños laban que es descendiente de los dcos. de miquelexearena de ychasso» (Atarrabiako pr., 1, 22).

testuak toponimiaren emana berresten du: «*Gouroc baino gueio diranac*» (Salaberri 2004: 538).

Lan honen hasieran erran dugun moduan, *bait*-dun toponimoek agertzen diren lekuetako hizkeren «ekialdekotasuna»ren berri ematen digute. Alderdi honetatik, garrantzizkoa da Orbaibarko Leotz herrian *Elorria baita* aurkitu izana.

5. Erlatibo-toponimoen hedaduraz kestione

Arabian, Lopez de Gereñuren 1989ko lanean, lekukotasun argi hauek kausitu ditut: *Arteadana* (Done Bikendi Harana, 1634), *Ascabacochadana* ('azkar bakarra dena' segur aski, 1722, ibid.), *Bagadan* (1750), *Bagadana* (xvii. m., ibid.), *Bustinadana* (Bikuña, d.g.), *Crociadana*, *Curceadana* ('bidegurutzea dena' itxuraz, d.g. lehena, 1732koa bigarrena, Musitu. *Crucearana*, *Curcearana* ere bazen, alabaina, herri honetan), *Curceadana* (Urabain, 1732), *Echachoadana* eta *Ochoadana* (Done Bikendi Harana, 1708 eta 1648, hurrenez hurren), *Elejarmozadana* ('lizar motza dena', ibid., 1648), *Escarradana* ('azkarra dena', ibid., 1792), *Gastanzuloadana* (Izki, 1806), *Iturriadana* (Done Bikendi Harana, 1648), *Leceadana* (Araia-Zalduondo, 1719), *Queresadana* ('gerezia dena', Done Bikendi Harana, 1808), *Sagarminadana* (Alda, Uribarri Harana, d.g.), *Sarriadana* ('sarria, zuhaitzia dena', Durruma, 1625), *Uresarceandansulua* ('ura sartzen den zuloa', Gorbeia, d.g.), *Urquiadana* (Uribarri Harana eta Bikuña, d.g.), *Urradana* ('hurra, hurritza dena', ustez, Alda, d.g.), *Zubidana* (Lagran, d.g.). Agurain aldean (Gonzalez Salazar, 1987) *Chorradana* (Ozeta, Etura), *Ilarra adana* (eta *La Ilarra*, Azilu) eta *Ramariarana* (Egileor, «donde estaba la ermita», *Andra Maria dana* beharbada) ditugu eta ez da zail izanen ale gehiago biltzea.

Probintzian gorago aipatu ditudan Mendarozketako *Dirakian* toponimo moztua, Legazpiko *Zurak zeutzan zabala* eta *Zurak zeutzan zelaia*, Oñatiko *Basaurdia galdu zan errekia* eta *Gizona galdu zan errekia*, Urnieta aldeko *Haurra galdu zan harria* eta Tolosako *Gizona galdu zana* ditugu. Hauetaz landara, *Atea dana*, *Burnigurutzedanea*, *Haritz luzea dana*, *Harrobia dana*, *Liñaputzua dana*, *Pago okerra dana*, *Putzu dana*, *Soro txarra dana* daude Tolosan (Elosegi & Goikoetxea 2006: 81, 88 eta Udalaren webgunea). Bizkaian Mitxelena aipatu zuen *Hila datzan zelaia* dago, eta Gorbeia aldean, baina Arabian, aipatu dudan *Ure sartzean dan sulua* dialektologiaren aldetik interesgarria. Arrasateko *idiak kurri zitezkean zelaia-z* ikus beherago diodana.

Lepoa eginen nuke, idazle ezagun batek *Uitzi* toponimoaren etimologia azalpena egitean zioen bezala, sakonki ikertuz gero Arabian, Probintzian eta Jaurerrian *Satznamen* gehiago aterako lirakeela, baina apika zuhurrena gaztaren euskarria joko kanpo atxikitzea izanen da, aipatu idazleari gertatuko zitzaiona, norbaitek enbidoa eduki izan balio, gerta ez dakidan. Iparralde, sail honetan ere, *terra ignota* da niretako eta ikerketak aitzina egiten ez duen bitartean ezin erran gauzak mendiez haraindian nola dauden. Zernahi gisaz, espero izatekoa da egoera Nafarroa Garaiko ekialdean bezalatsukoa izatea, hots, gehienbat *bait*-en bidezko erlatiboak opatzea.

6. Perpaus-toponimoen erdarazko baliokideez

Erdaraz, gorago erran bezala, anitzetan *donde* + *izena* agertzen da: *Donde el nogal*, *Donde la fuente*, *Donde los Pomales*, *Donde los robles*, *Donde San Esteban*... Bestela

donde + aditza + izena aurkitzen dugu; adibidez, Jimenoren 1986ko laneko Asteraingo *Urdeak etziten direnekoan* horren itzulpena, edo hurbileko bertsioa behintzat, *Donde duerme el ganado de cerda* da herri berean. Beste ale batzuk: *Donde cayeron los bueyes de Otegi*, *Donde crió la loba*, *Donde descansa el ángel*, *Donde murió el maestro*, *Donde murió el mozo*, *Donde salta el agua*, *Donde se echa el agua*, *Donde se hunde el agua*, *Donde se reza la salve*²¹... Ikusten den bezala, denak dira gogoan hartzeko moduko gertakizun zenbait biltzen duten toponimoak, euskarazkoetan agitzen den modu berean. Batzuk zaharrak direla garbi dago, euskarazko leku izenen itzulpenak, baina berriak ere badira, jakina, erraterako Arrietako (Iruraitz-Gauna) *Donde para el auto* (Gonzalez Salazar 1987: 107).

Behin edo beste *aditza + izena* hutsa da egitura: *Saltalagua* (Bikuña eta Munain, egun, Gonzalez Salazar 1987: 127 eta 129); cf. aipatu ditudan *Donde salta el agua* eta *Ura sortzen dena*. Zenbait aldiz dokumentazioan perpaus-toponimoa edo honen irudiko azalpena dago erdaraz, eta egungo euskal toponimoa bestelakoa da, ez *Satzname*-a: *cerro donde suelen estar los lobos -> Otsamuño* (Legazpiko ibarrean, Ugarte 1995: 710), *donde se juntan los dos arroyos -> Trukullu* (Ururkullu-tik Ugarteren arabera, ibid.), *do solían iaser los bueyes -> Idin deskantsalekue* (ibid.).

7. *Satznamen*-en aspaldikotasuna dela eta

NTEM liburu bilduman behin eta berriz erraten da perpaus-toponimoak berriak direla, toponimia nagusian ondorengorik utzi ez dutelako. Gorago ikusi dugun moduan, Garzia de Albizuk azaltzen du aurreneko *Satzname*-a, Ameskoan, 1607an aurkitu duela, baina gehitzen du bertako dokumentazioa ez dela askoz lehenago hasten. Nik ezagutzen dudan erlatibo-toponimorik zaharrena Araba, Gipuzkoa eta Nafarroaren arteko mugakoa da, 1406. urtekoa (Goikolea & Iñurrieta 1998: 11), ez bart arratsekoa beraz:

... e dende al zerro de pago Bacoizaga [...] e dende a Urrutola al lugar que llaman Jauneraena e dende a Viozorna.

Hemen garbi dago *jauna* dugula, baina tartekoa ez da hain argia. Badaiteke, *Satznamen*-etan *hil*, *galdu*, *erori* eta beste ohikoak direnez gero, *ero* 'hil' aditza izatea (cf. *RS*-eko 89. atsotitza: *Otsailgo euriak eraiten dituz onzoeriak*, Lakarra 1996: 274-275), baina, nolana ere, bukaerako *-la* osagarria ez da biziro egokia, erlatiboa espero genuen lekuan. Pentsa daiteke *Jauna eraena* 'jauna ero ebena', 'jauna hil zutena' moduko bat dagoela azpian? Baietz irudi du, urte batzuk beranduago, 1430ean, hau aurkitzen baitugu Oñati aldean (Aierbe 1995: 53):

... el çerro de entre Hocheagorosea e paguola [...] fasta los montes e termino e montes de Onnati e el lugar llamado Jaunaeraena.

Lakarrak, aipatu lanean (291), *RS*-eko *ereçan* aoristoaren oinarrian (*Erioc ereçan Butroeco alabea Plencian / El tártago mató a la hija de Butrón en Plencia*) *ero* + *ezan* dagoela dio, eta, bide beretik, nahiz bokal elkarketaren emaitza batean eta

²¹ Lizarraga Ergoienean honen iruditsua den *Errezatzeko bargagaina* 'errezatzen den haitzaren gaineko aldea' dago (*NTEM* VIII, 52).

bestean desberdina den, *eraena*-ren azpian **eraena* < *eraebena* < *ero ebena* dagoela kontu egin liteke beharbada. Beste aukera bat aditz honek forma trinkoak bazituela pentsatzea da, alegia, *eraena*-ren oinarria **eraebena* ez, baizik *ero* aditza + *-e* pluralgilea + (*n* iraganekoa) + *-(e)na* erlatiboa osagaien batuketa zela kontu egitea, *egien*-en moduko bat alegia, erlatibo-artikuluz horniturik. Mendebaldeko toponimia zaharrean, Erdi Arokoan batez ere (*Landaeta*, *Yraegui*, *Yraeta* Aretxabaletan, *Goronaeta*, *Herrotaeche*, *Ocaheta* Arrasaten, *Ascaeta*, *Debaeche*, *Errlaete* Deban, *Arbiascaeta*, *Tabiraeta*, *Voluaeta* Durangon, *Congaeta*, *Errotaeta*, *Olaeche*, *Thellaeche* Elorriin [baina *Arançaeta* eta *Arançeta*, *Gaçaeta* eta *Gaçeta* batera herri berean, hauek franko berandu, 1494an eta 1504an hurrenez hurren], *Ormaechea*, *Varaenda* Markinan...), maiz opatzen dugu *-a* + *e-* > *-ae-* multzoa, oraindik Arabako *Olaeta*, *Ozaeta*-n (*Ozeta*, *Oleta* arauturik euskaraz) edo Muxikako *Ormaetxe*-n dagoena. Toponimiatik kanpo ere kausitzen dugu, jakina; cf., etsenplu pare bat besterik ez emateagatik, Lazarragaren *comarcaetan*, *comarcaetan*. Bestalde, eta bistan denez, **eraen* horrek aoristo balioa zukeen, ez baita harritzekoa xv. mendearen lehen erdian (honetaz ikus Lakarra 1996: 177-179).

Agiri bilduma berean (Aierbe 1995: 133 eta 135, 1483. urtea) Legazpiko ibarreko «... en el lugar llamado Arçarraena» iluna biltzen da lehenbizi, eta honen aldan «... en el lugar llamado Arçaherahena», zein, bistan denez, Oñati aldeko *Jaunaeraena*-rekin bat baitator, ezbairik gabe. Aldea batean *jauna* eta bestean *hartza* izatean datza. Ugartek (1995) *Arçaeraena* eta *Donde murió el oso* toponimo dokumentalak bat-bertzat hartzen ditu, eta *Jaunaeraena* (egun *Jandoain* Legazpin, *Jaondo* Oñatin) ere osaera berekotzat iruditzen zaio, nahiz erdarazko kiderik ez izateak seguru mintzatzea galerazten dion. Zernahi dela, euskaraz *ero* aditza iragankorra izan da beti, eta, horregatik, irudi du *Donde murió el oso* edo **Donde murió el señor* baino egokiagoak lirartekeela *Donde mataron el oso* eta **Donde mataron al señor*, baina, nolahi ere, datuak hor daude eta beude.

1469. urtean ere bada erlatibo-toponimo itxura duen beste lekukotasun bat, Altzaniakoa, baina ez da argi-argia; hau da pasarte (Pozuelo 2001; 381):

... asta donde el mortuero de Olça donde se juntaban las dos agoas, ençima el balle de Janlopeasteysarana,²² donde dizen Urhucullua [...] desde la Peña de Arllaunbe [...] a la Peña de Oreyndacoçaena [...] fasta la Peña de Oreyndacoçaena [...] el lugar llamado urucullua.

Badirudi *orein* artikulugabea dagoela oinarrian (cf. gorago aipatutako Galipentzuko *El salto del ciervo*, Izkoko *Oreinzuloa* eta *Oleta* Orbaibarko *Oreinate*; Morionesko *Oreingaña*, *Oreingibela*, *Oreingibelgaña* ere multzo berekoak dirateke menturaz. Ikus Salaberri (1994: 462 eta 697). Mitxelenak Iruñe ondoko *Ororbia*-ren oinarritako ere *orein* proposatzen du; beste osagaiak *ibi* eta artikulua dira errenteriarren arabera; ikus *AV*, 496 eta *FHV*, 418-419 eta 486). Bigarren zatia datekeenak, *-dacoçaena*, *-dacoçena* delakoak erlatiboz hornitutako adizki trinko baten itxura du, baina burmuinak higatu eta zulaturik ere zaila izanzen zaio edonori jatorrizko aditza zein den asmatzea. Izan ere, eta dokumentuan *peña*

²² Honen oinarrian *Jaun Lope Asteis arana* (hots, *Jaun Lope Gasteiz harana*) dago, dokumentuan pittin bat beheitxego ageri den *Jaunlopeasteizarana*-k argitzen duenez.

dela erraten baita, uste dut egokiena oinarrian *Oreinda* toponimoa (cf. *Aranda*, *Bizkarda*, *Legarda*...) + *-ko* + *haitza* (desitxuratu) + identifikatu gabeko osagaia ikustea dela. Erlatibodun adizkirik baldin bada toponimoan, *-ena* horren azpian egonen da.

Arrasaten 1475ean aurkitu dudan lekukoa, bestalde, seguru-segurua da; honela dio testuak (Crespo et al. 1996: 443): "... *la pieça de tierra que ellos tenian labrrado* (sic) *çerca de Ydiacurrçitesqueañçelaya*".

Ondoko orrialdeetan berriz azaltzen da:

Este dia, fallaron que tenia el dicho Martin de Salturri entre la heredad que el dicho Miguel ha comprado e la pena de cabe el campo de Ydiacurrizatezqueañçelaya (ibid., 1476, 464).

... *por partes del prado de Ydiacurrisatesqusañçelaya* (sic; segur aski *s* ulertu du transkribatzaileak dokumentuko <e>, baina jatorrizkoa ikusi ezean ezin jakin hala den; ibid., 470).

Ormaetxeak ere biltzen du toponimoa (1996: 228-229), lehenengoz baina ez oso era argian 1464an, eta gero 1476an (*el campo de ydiac urri çatesqueañçelaya*, *el prado de ydiacurrçitatesqueañçelaya*) eta 1477an (*çerca de Ydiacurrçitesqueañçelaya*). Ikusten den moduan, *-a-* / *-i-* aldizkatzea dago lekukotasun hauetan ere.

Hau guztia ikusirik, garbi dago *idiak kurri zitezkean zelaia* edo *idiak kurri zitezkean zelaia* dugula, irudiz egungo *idiak korri zitezkeen zelaia* bera dena, baina ez nago ziur horrela ote den. Perez Lazarragoak hau dakar (etzana nirea da): «Onela bada Doristeoc eta Sirenac eguin even euren byajea / areanda Silvero egon lecuan *el çitezqueano*», oker ez banaiz egun honela erranen genukeena: Honela bada Doristeok eta Sirenak egin zuten beren bidaia / harik eta Silvero zegoen lekura²³ *heldu ziren arte*. Beraz, eta hau hola bada, Arrasateko lekukotasunean 'idiak korritu ziren zelaia' ere izan genezake, 'idiak korri zitezkeen zelaia' ez ezik. Hemen aintzat hartu behar da, ikusi bezala, *Satzanamen*-etan iraganeko adizkiak badirela, baina ez, dakidala, ahalerakorik. Honek 'idiak korritu ziren zelaia' ulertzera bulkatzen nau; kasu honetan, antza, ez da «idiak lasterka ibili ziren zelaia» adierazi nahi, «idiak toreatu ziren zelaia»-edo baizik (cf. espainoleko *correr* 'lidiar' eta *corrida*). Toponimoa sortzearen arazoia, beharbada, zezen kontuetan biziro jantzirik ez banago ere, idiak toreatzea hagitz egikari ohoragarria ez izatea dateke. Ez jakinki nik.

Mitxelenak aipatzen duen Bizkaiko *Illadazancelaya* toponimoa 1498an azaltzen den *Yladaçan çeleya*, *Yladaçan çelaya* (Bazán et al. 1999: 8-9) bera izanen da,²⁴ grafiak desberdinak badira ere:

... *de la peña de Anboto al sel de Asunça e Arriluçeaga al sel de Yladaçan çeleya*.

... *so el dicho sel de Avaspaçio fasta la dicha tierra de Aramayona e desde al dicho logar de Arriluçeaga e de ende al dicho sel de Yladaçan çelaya*.

²³ Arabako idazleak inesiboa erabili ohi du *heldu* aditzarekin, ez adlatiboan. Bestalde, *çatezqueala* singularreko bigarren pertsonan darabil: «... *nic prometietan deusut eçe laster osatu çatezqueala daucaçun gaxaesun orretaric*».

²⁴ Cf. Legazpiko 1483ko hau (Aierbe 1995: 124): «... *e dende adelante al otro mojon que esta donde iasyan las maderas*».

8. Bukatzeko

Uste dut garbi gelditu dela, honaino ikusitakoarekin, erlatibo-toponimoak aski ugariak izan direla gure artean eta oraindik ere hala direla, eta, beraz, *Satznamen* hauen arrarotasun edo bakantasunaz erran dena alde batera utzi behar dela.

Perpau-toponimoek duten banaketa geografikoa hobeki zehaztu behar da, datu gehiagorekin, baina Hegoaldeko lau herrialdeetan agertzen direla oinarri sendoz baieztatu daiteke, nahiz ez diren ibar eta leku guztietan era berean eta maiztasun berearekin azaltzen. Honen arrazoia azterkizun dago oraino. Azterkizun dago, halaber, Iparraldea, eta, Hegoaldean, oraindik lantegi zabala dago ikertzaileen beha, Bizkaian partikulazki baina baita Araban eta Gipuzkoan ere. Geroztik, badago oraino zer sakondu eta non jostatu.

Laburdurak

d.g.: datarik gabe.

ICOS: *International Council of Onomastic Sciences*.

NTEM: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza*. Ikus Jimeno Jurio, bibliografian.

Pr.: protokoloak.

Bibliografia

- Agirre Asteasukoa, 1978 [1850], *Jaungoicoaren legueco amar aguinteen gañean eracusaldia*, edizio facsimilea, Euskal Klasikoak 4, Hordago, Donostia.
- Aierbe, M. R., 1993, *Documentación Medieval del Archivo Municipal de Azkoitia (m.s. XIII-1500)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 45, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- , 1995, *Documentación medieval del archivo municipal de Legazpia (1290-1495)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 60, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- , & Etxezarraga, J., 1999, *Archivo municipal de Elgoibar (1346-1520)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 94, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Axular, 1643, *Gero*, Luis Villasantek paratu edizioa, Editorial Franciscana Aranzazu, Usurbil.
- Bazán, I. et al., 1999, *Colección documental de la cuadrilla alavesa de Zuia. I. Archivo municipal de Aramaio*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 93, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Beriain, J., 1626, *Dotrina Christioarena Euscaras*, Iruñea. Erdarazko titulua *Dotrina Christiana* da.
- Elizalde, F., 1735, *Apezendaco dotrina christiana uscaras*, Iruñea.
- Crespo, M. A. et al., 1996b, *Colección documental del archivo municipal de Mondragón. Tomo IV. (1471-1500)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 69, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Garzia de Albizu, B., 1994, “La sufijación ‘-dana’ y ‘-dirana’ en la toponimia de Amescoa”, *FLV* 65, 139-159.
- Goikoetxea, I. & Elozegi, J. I., 2006, *Tolosako leku izenak*, Tolosako Udala.
- Goikolea, F. J. & Iñurrieta, E., 1998, *Archivo municipal de Salvatierra-Agurain. Tomo II. (1401-1450)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 83, Eusko Ikaskuntza, Donostia.

- Gonzalez Salazar, J. A., 1987, *Toponimia menor de Salvatierra*, Cuadernos de Toponimia 4, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.
- Gorrotxategi, J., 1995, "Basque names", *Namenforschung. Name Studies. Les noms propres*, R. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger & L. Zgusta arg., Berlin - New York, 747-756.
- Hiriart-Urruti, J., 1972, *Zezenak Errepublikan*, P. Lafittek paratutako argitalpena, Jakin, Arantzazu-Oñati.
- Jimeno Jurio, J. M., 1986, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur*, Onomasticon Vasconiae 1, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1987, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Galar*, Onomasticon Vasconiae 2, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1989, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Olza*, Onomasticon Vasconiae 3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1990, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Iza*, Onomasticon Vasconiae 6, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1992, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Ansoáin*, Onomasticon Vasconiae 9, Euskaltzaindia, Bilbo.
- (zuz.), (1990etik aitzina, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza / Toponimia y Cartografía de Navarra (NTEM)*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Kardaberatz, A., 2004 [1761], *Eusqueraren berri onac*, P. Altunak eta E. Zulaikak paratu edizio kritikoa, Euskararen lekukoak 23, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Lakarra, J. A., 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa*, Euskararen lekukoak 19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Lapiente, L., 1975, "Toponimia amescoana", *FLV* 21, 393-410.
- Lopez de Gereñu, G., 1983, "Topónimos de Contrasta", *Piarres Lafitte-ri omenaldia*, Iker-2, Euskaltzaindia, Bilbo, 415-423.
- , 1989, *Toponimia alavesa seguido de Mortuorios y despoblados y Pueblos alaveses*, Onomasticon Vasconiae 5, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Mitxelena, K., 1971, "Toponimia, léxico y gramática", *FLV* 71, 241-267.
- , 1982, "Sobre la lengua vasca en Álava durante la Edad Media", *Vitoria en la Edad Media*, Gasteiz, 299-306.
- , 1985, "Algunos nombres de Contrasta", *ASJU* 19: 2, 595-602.
- , 1990 [1977], *Fonética histórica vasca*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, bigarren argitalpena.
- , 1997, *Apellidos vascos*, Txertoa, Donostia, bosgarren argitalpena.
- Ormaetxea, J. L., 1996, *Arrasateko toponimia*, Onomasticon Vasconiae 15, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Perez Lazarragakoa, J., 2004 (c. 1567), *Juan Perez de Lazarraga Larrea Dorretxeko jaunaren eskuizkribua [1564-1567]*; Gipuzkoako Foru Aldundiak <http://www.gipuzkoakultura.net/lazarraga> helbidean ezarri zuen sarean.
- Pozuelo, F., 2001, *Documentación municipal de la cuadrilla de Salvatierra: Municipios de Asparrena y Zalduondo (1332-1520)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 106, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Salaberri, P., 1992, "Toponimia, dialektologiaren ikerbide", *Nazioarteko Dialektologia Bilzarra. Agiriak*, Iker-7, Euskaltzaindia, Bilbo, 619-645.
- , 1994, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*, Onomasticon Vasconiae 11, Euskaltzaindia, Bilbo.

- , 1996, “Toponimia eta dialektologiaren arteko harremanen inguruan: Artaxonako jabego genitiboaz eta bestez”, *FLV* 72, 223-234.
- , 1998, “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan”, *Nafarroako Hizkerak*, I. Camino arg., UEU, Bilbo, 49-87.
- , 2004, “Artatzako euskal testua. Transkripzioa eta hizkuntza azterketa”, *FLV* 97, 537-554.
- Segurola, I., 1987, “Notas de toponimia amescoana”, *ASJU* 20: 1, 265-275.
- Tolosako Udala. Honen webgunean, euskara atalaren barnean daude kale izendegia eta toponimia biltzen duten bi artxiboak, nornahiren esku.
- Ugarte, J. L., 1995, “Donde murió el oso”, *ASJU* 29: 2/3, 707-711.
- , 1998, *Urretxu eta Zumarragako toponimia*, *Onomasticon Vasconiae* 18, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2003, *Legazpiko toponimia*, Legazpiko Udala.